

Г. А. Дмитренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та управління персоналом,
ДВНЗ "УМО" НАПН України

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

*H. Dmytrenko,
Doctor of economic sciences, professor, Department Head of University Education Management*

STRATEGY DEVELOPMENT FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: HUMANOCENTRIC CONTEXT

Розкриваються концептуальні та технологічні засади формування сучасної стратегії розвитку вищої освіти як органічної складової національної системи освіти в контексті реалізації ідеології людиноцентризму при модернізації України.

Author examined conceptual and technological bases formation of the modern development strategy of higher education as an organic part of the national education system in the context of the ideology of human centrism in the modernization of Ukraine.

Ключові слова: ідеологія, людиноцентризм, стратегія, вища освіта, національна система освіти, самореалізація особистості, конкурентоспроможний випускник, професійно-особистісні якості.

Key words: ideology, humanocentrism, strategy, higher education, national education system, personal fulfillment, competitive graduate, professional and personal qualities.

Модернізація України, яка задекларована в останньому щорічному зверненні Президента до Верховної Ради, здійснюється дуже невпевнено та повільно. На думку автора, головною причиною такого стану є слабе наукове обґрунтування і, як наслідок, невизначеність стратегічних напрямів технологічного оновлення відповідної політики і системи державного управління.

Оскільки сфера освіти є глибинною основою всіх суттєвих трансформацій у суспільстві, тому особливу увагу треба приділити стратегії її розвитку саме в контексті модернізації України. При цьому важливо завоювати, що вища освіта як раз готує кадри для модернізації всіх сфер організації суспільства (політичної, економічної, культурної, соціальної), а дошкільна і шкільна освіта є підґрунтям цієї підготовки.

Сьогодні вища освіта в Україні знаходиться в кризовому стані, що офіційно підтверджено комітетом Верховної Ради з питань науки і освіти у рекомендаціях слухань на тему "Про законодавче забезпечення розвитку вищої освіти в Україні" (протокол № 3 від 06.03.2013 р.). У цьому документі було зазначено, зокрема, про зниження показників якості вищої освіти. Відмічено також, що державна політика у сфері вищої освіти здебільшо-

го підмінялась дріб'язковим регулюванням поточної діяльності вищих навчальних закладів, зміни, як правил, носили зовнішній, формальний характер і не сприяли підвищенню якості освіти. Однією з причин такого стану зазначалась відсутність в Україні ефективної системи управління і забезпечення якості освіти.

У цьому сенсі було рекомендовано протягом другої сесії VII скликання підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України проект наукової редакції Закону України "Про освіту", а Кабінету Міністрів України до кінця 2013 року розробити і подати на розгляд Верховної ради України науково обґрунтовану "Стратегію розвитку вищої освіти".

На думку автора, наукове обґрунтування вищезазначеної стратегії треба починати з поняття того, що освіта, по-перше, як галузь і сфера суспільства є лише частиною всього господарського комплексу, по-друге, її конкретним предметом є людина як особистість і головна продуктивна сила суспільства. А це означає, що якщо весь господарський комплекс розглядати як велику соціальну систему, то її складові (частини) взаємозалежні і взаємодіють у певній цілісності через діяльність людей. Тобто кожна скла-

дова такої системи повинна підпорядковуватися цій цілісності, виконуючи свої специфічні функції у взаємодії з іншими, а не діяти окремо від них. Саме тому, що системний підхід до управління господарським комплексом України не реалізується, кожна зі сфер організації суспільства і галузь господарського комплексу безуспішно функціонують без системної взаємодії, що є доказом неефективного державного управління взагалі й що призвело до системної кризи в країні.

Треба звернути увагу на те, що слабкість науково-обґрунтування здійснюючих трансформації, в тому числі в вищій освіті, обумовлена порушенням фундаментального принципу організаційного поєднання загального та конкретного, а також принципів реалізації системного та компетентнісного підходів. Спробуємо довести це нижче.

Відома філософська істина, що якщо хтось береться за вирішення конкретного питання без знання загального, той буде постійно наштовхуватись на ці незнання, спонукаючи себе на безперервні коливання і безпринциповість. Це саме відбувається сьогодні при здійсненні всіх трансформаційних процесів у всіх сферах організації суспільства (політичної, економічної, соціальної, культурної). Освіта як органічна частина культурної сфери, включає в свою чергу три складових, які повинні розвиватись в одному напрямі — дошкільну, шкільну і професійну. Але щоб всі закони, укази, постанови, програми, які забезпечують ці трансформаційні процеси у цих сферах, діяли в одному напрямі й не протирічили один одному в умовах системної кризи, а синергетично підтримували один одного, треба обов'язково визначити те "загальне", про що вже було сказано вище.

Таким чином, саме це "загальне" обумовлює цілісність розвитку всіх сфер організації суспільства як великої соціальної системи (складовими якої є підсистема освіти зі своїми складовими) та всіх галузей господарського комплексу. І саме йому повинні підкорюватись всі трансформації цих сфер і підсистем, які взаємозалежні, але не рідко здійснюються у різних напрямках, а тому неефективно.

Немає сенсу доводити, що цим загадковим "загальним", яке вкрай необхідно сьогодні знати в Україні, є конкретна ідеологія розвитку суспільства. Саме відсутність ідеології стає підґрунтям для безсистемного неефективного державного управління і аморалізації всього українського суспільства.

Сьогодні можна з впевненістю стверджувати, що такою ідеологічною основою може слугувати філософія людиноцентризму (еколюдиноцентризму, тобто цінність людини розглядається у гармонії з природою). Саме людиноцентризм у філософській школі В.Г. Кременя визначається як національна ідея України [1; 2; 3; 4; 5; 6] та інші.

Стрижнем людиноцентризму є самореалізація особистості. Саме сприяння самореалізації кожної особистості в рамках загальнолюдської моралі (тобто на основі поваги до інших людей і природного середовища) та національної свідомості повинно стати ключовим напрямом діяльності всіх структур державного управління, в тому числі управління освітою.

Така людиноцентрична ідеологія розвитку українського суспільства і всього господарського комплексу дає фундаментальне підґрунтя для формування цілісної системи державного управління, всі структури якого підкоряються єдиній меті — підвищенню рівня самореалізації своїх громадян, які мешкають в селах, селищах, містах. Показником, який відображає рівень самореалізації особистості, є об'єктивізований суб'єктивний показник якості життя громадян у п'яти сферах їх життєдіяльності: трудовій сфері, системі освіти, родині, за місцем проживання та відпочинку, проживання в країні в цілому. Сьогодні управлінська на-

ука вже напрацювала специфічну технологію визначення показника якості життя громадян через виявлення рівня задоволення їх потреб. Цей показник може стати системоутворюючим фактором побудови ефективного механізму державного управління, поверненого "обличчям" до людей (орієнтованого на потреби громадян) [7; 8; 9; 10].

Але оскільки формування цілісної системи державного управління на основі кардинальної його демократизації не є предметом даного дослідження, повернемося до освіти.

Виникає питання: яким чином ідеологія людиноцентризму може бути реалізована в сфері освіти, зокрема у всіх її органічно пов'язаних підсистемах, у тому числі у вищій? Сьогодні можна отримати різні відповіді на дане питання. Але потрібно навчитися виділити головне з множини різноманіття

Наприклад, у такому випадку треба офіційно зазначити, що місія освіти — це всіляке сприяння самореалізації особистості (у рамках загальнолюдської моралі і національної свідомості) протягом життя [11].

Але чи може сьогодні національна система освіти виконувати цю фундаментальну роль, якщо пріоритетним напрямом її функціонування є надання дошкільникам, школярам і студентам знань та ще й репродуктивними методами?

Є дуже мудре прислів'я: щоб накормити людину на один день, треба дати їй рибу, а якщо на все життя — треба навчити її ловити рибу. Взагалі, освіта завжди розглядалась як та фундаментальна основа, яка дає особистості важелі її самореалізації протягом життя (що означає навчити людину ловити рибу). Але вже всім відомо, що знання в сучасних умовах застарівають вже через 4—5 років. Це означає, що національна система освіти здатна лише дати "рибу" особистості, але не "нагодувати" людину на все життя.

Отже, виникає надважлива проблема — яким чином переорієнтувати всю національну систему освіти і вищу освіту як її органічну складову на особистість так, щоб сприяти її самореалізації протягом життя, в першу чергу, у сфері трудової діяльності, а потім також в інших сферах її життєдіяльності. Тобто мова йде про конкретні шляхи зміни ситуації, які б спирались на міцне підґрунтя ідеологічного характеру.

Специфіка управління освітою (як цілісністю в контексті реалізації людиноцентричної ідеології) полягає в тому, що одночасно треба вирішувати двоєдину проблему формування людини як особистості і людини як головної продуктивної сили суспільства за траєкторію її самореалізації. Тому діяльність дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладів треба цілоорієнтувати відповідно цієї двоєдності таким чином, щоб сприяти самореалізації людини у трудовій сфері, сфері освіти, у родині та інше.

З позиції системного управління освітою підсистема вищої професійної освіти є визначальною з точки зору формування людини як головної продуктивної сили суспільства, яка певною мірою "диктує" підсистемам дошкільної і шкільної освіти свої вимоги. Це логічно, бо саме заклади професійної вищої освіти мов би висвітлюють кінцеві результати всієї системи освіти. Крім того, ВНЗ повинні нести відповідальність за свою діяльність, тобто той цінний кінцевий продукт, який вони готують у процесі навчання для самої особистості, роботодавця і всього господарського комплексу (компетентних фахівців, здатних якісно виконувати свої професійні обов'язки).

Сьогодні такої відповідальності у ВНЗ немає. Як наслідок, ми маємо дефіцит кваліфікованих компетентних кадрів при їх загальному надлишку на ринку праці, де роботодавець диктує свої вимоги.

При цьому сам фахівець стає продавцем своєї робочої сили, вартість якої якраз і залежить від її якості, яку визначає роботодавець. Тобто самореа-

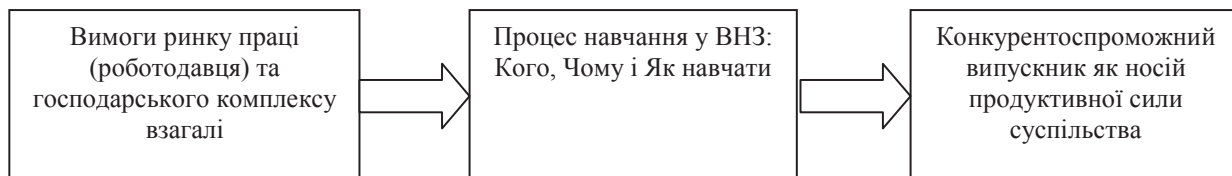

Рис. 1. Концептуальна схема формування цінного кінцевого "продукту" діяльності ВНЗ

лізація випускника ВНЗ у сфері трудової діяльності знаходиться в колі інтересів роботодавця, який його наймає на роботу і оплачує цю робочу силу (назначає певну винагороду за працю). У такому разі вже можна говорити про конкурентоспроможного фахівця на ринку праці чи конкурентоспроможного випускника ВНЗ.

У зв'язку з вищезазначеним кінцевим результатом діяльності ВНЗ стає конкурентоспроможний випускник, який, по-перше, відповідає вимогам ринку праці (роботодавця), по-друге, вимагає всього господарського комплексу, по-третє — вимагає до своєї самореалізації через відповідність своїх професійно-особистісних якостей обраній професії.

Поява терміну "конкурентоспроможний випускник" має велике значення як для реалізації системного управління вищою освітою, так і для чіткої конкретизації розуміння якості освіти. У першому випадку з'являється цінний кінцевий продукт як мета діяльності ВНЗ, якій підкоряються всі дії складових ВНЗ, за який несе відповідальність кожен навчальний заклад. У другому випадку почнуть закінчуватись всі інсинуації з приводу сутності якості вищої освіти, бо ніхто не може її оцінити краще, ніж споживач у обличчі роботодавця і сам випускник у процесі трудової діяльності через свою самореалізацію.

Ще раз підкреслимо, що сьогоднішня проблема професійної освіти (в першу чергу, вищої) в тому, що при надлишку випускників професійних навчальних закладів ринок праці страждає від недостатньої кількості кваліфікованих кадрів, які були б компетентно адекватні обраній професії. Вочевидь, головна причина в тому, що часто навчаємо не Тих не Тому і не Так, що треба на практиці, тобто роботодавцям.

У контексті реалізації людиноцентричної стратегії розвитку освіти певних змін потребує вся система професійної освіти (ПО). При цьому постійно декларуємий компетентнісний підхід набуває особливо характеру провадження. Наприклад, навчальні заклади ПО повинні вчити Того Тому і Так, щоб одержані знання і вміння були застосовані на практиці з користю як для роботодавця і суспільства, так і самого працівника протягом життя. Для цього в закладах ПО, по-перше, повинні знати вимоги ринку праці (роботодавців) до професійно-особистісних якостей, щоб вже на стадії абітурієнтства виявляти тих, хто в принципі здатен одержані знання і вміння використовувати на практиці. Необхідно усвідомити той факт, що саме відповідність професійно-особистісних якостей студента вимогам обраної професії стає ключовою умовою його самореалізації в сфері трудової діяльності (пригадаймо "сродню працю" Г. Сковороди). По-друге, потрібно мати перелік вимог роботодавців до необхідних актуальних знань і вмінь, щоб внести корективи в навчальні плани підготовки фахівців. Це дасть змогу вчити "Тому" і "Так", як треба споживачам — роботодавцям.

Для цього за допомогою роботодавців розробляється паспорт компетенцій кожної професії зі кваліметричною шкалою мінімального рівня вимог. Саме на параметри цього паспорту орієнтується вся підготовка фахівців у закладах професійної освіти. Більш того, порівняння реальних досягнень випускників з параметрами паспорту компетенції дозволить оцінити рівень конкурентоспроможності цих випускників як результат

діяльності кожного закладу професійної освіти. Але треба мати на увазі, що кінцевим результатом такої діяльності є працевлаштування випускника за спеціальністю, а також рівень задоволення його працею як роботодавця, так і самого випускника.

При цьому є одна особливість підготовки фахівців у ВНЗ. З одного боку, їх треба готувати з урахуванням вимог ринку праці (про що сказано вище) на сьогодні та на конкретну перспективу. З другого боку, треба вчити їх мислити широко та формувати вміння аналізувати і узагальнювати інформацію для бачення і конструювання майбутнього. Тобто з'являється одночасно три напрями підготовки конкурентоспроможних фахівців: в інтересах суспільства (господарського комплексу), конкретного споживача (роботодавця) і кожного окремого випускника ВНЗ.

Загальний підхід до формування підвищення якості вищої освіти через підготовку конкурентоспроможного випускника представлений на рисунку 1.

Реалізація цієї концептуальної схеми підготовки конкурентоспроможних випускників у ВНЗ здійснюється через чергу взаємопов'язаних етапів технологічного характеру.

Таких етапів може бути декілька.

Перший етап пов'язаний з формуванням за допомогою роботодавців (через Державні центри зайнятості) паспорту компетенцій з кожної професії, який включає три обов'язкових складових: вимоги до професійно-особистісних якостей, актуальних знань та актуальних вмінь. Використання при цьому кваліметричних індексів дозволяє ці вимоги інтерпретувати кількісною мірою. Це надає паспорту компетенцій функції інструменту, який дозволяє вимірювати відповідність кожного окремого випускника цьому паспорту компетенцій. Тобто мова йде нарешті про визначення рівня конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Кожен ВНЗ повинен мати паспорт компетенцій за кожною спеціальністю, на яку він має ліцензію.

Другий етап пов'язаний з виявленням у абітурієнтів ВНЗ професійно-особистісних якостей, які відповідають обраній спеціальності. Треба мати на увазі, що немає сенсу вчити тих, хто не зможе використовувати одержані знання та вміння у своїй практичній діяльності з користю для роботодавця, себе самого (особистої самореалізації) та суспільства.

Третій етап пов'язаний з визначенням у ВНЗ тих дисциплін з актуальних знань та вмінь, які повинні вивчати студенти, щоб одержані знання та вміння були вже сьогодні і завтра потрібні роботодавцям. Це дає можливість самореалізуватись майбутньому фахівцю в органічному поєднанні з самореалізацією роботодавця в інтересах суспільства (якщо останній орієнтований на забезпечення суспільних потреб через якісний продукт).

Четвертий етап пов'язаний з якістю проведення занять з точки зору пошуку в ВНЗ засобів рефлексивного засвоєння студентами теоретично-фундаментальних та актуальних знань і вмінь (тобто з поступовою заміною репродуктивних методів навчання на активні, в тому числі ігрові).

П'ятий етап пов'язаний з оцінкою кінцевих результатів діяльності ВНЗ через співставлення досягнень кожного окремого випускника з параметрами паспорта компетенції. Індексний метод на основі кваліметрич-

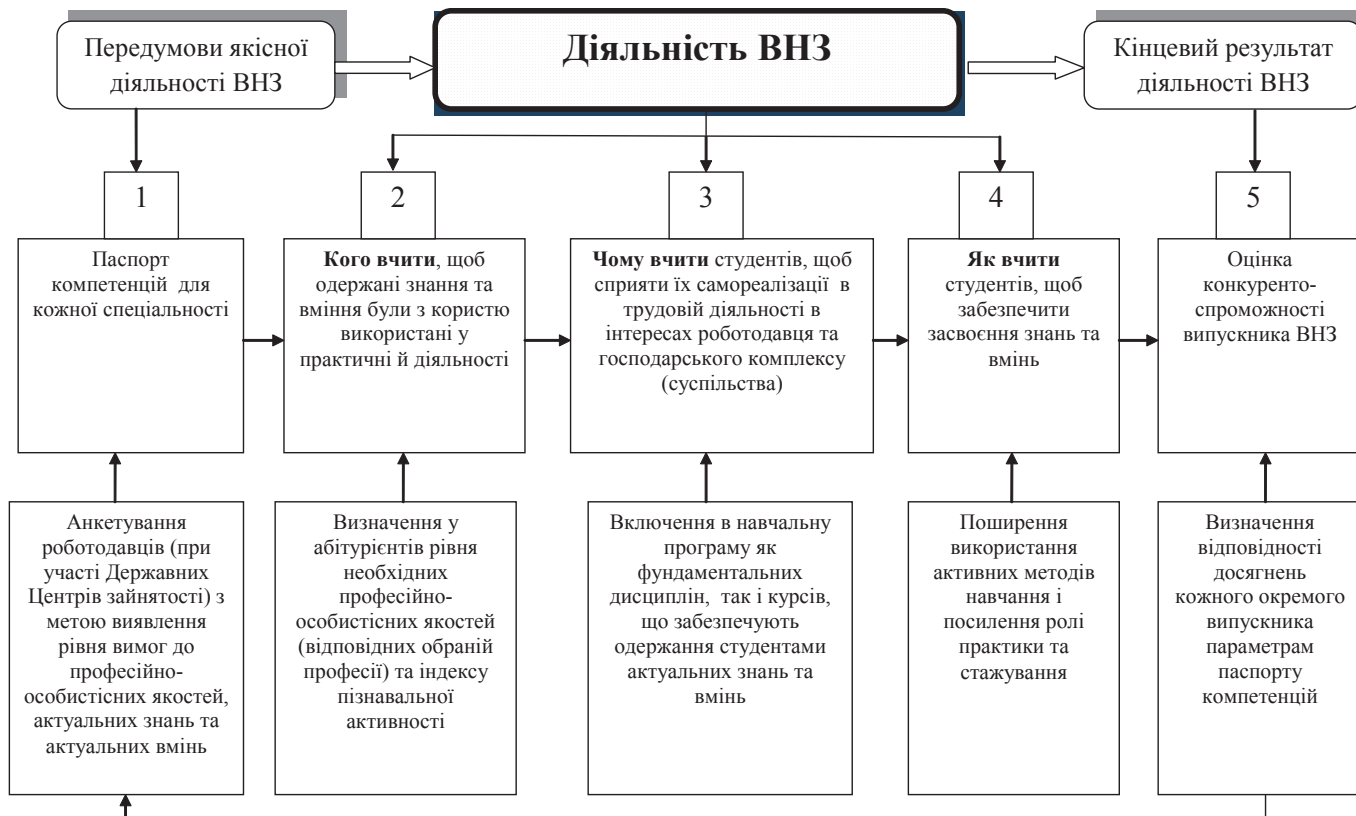

Рис. 2. Технологічна модель підготовки конкурентоспроможних випускників ВНЗ у контексті реалізації компетентнісного підходу

них вимірювань дозволяє вимірювати нарешті рівень конкурентоспроможності кожного випускника ВНЗ. Це означає, що з'являється можливість суттєво підвищити якість діяльності вищих навчальних закладів і зблизити інтереси ВНЗ з інтересами споживача — роботодавця і суспільства.

Технологічна модель підготовки конкурентоспроможних випускників ВНЗ у контексті реалізації компетентнісного підходу представлено на рисунку 2.

З позиції системного управління освітою в контексті реалізації ідеології людиноцентризму вищу освіту не можливо розглядати окремо від дошкільної і шкільної освіти. Останні повинні цілеорієнтовано готувати дітей до самореалізації в суспільстві і трудовій діяльності, зокрема.

Наприклад, головним питанням стає переорієнтація діяльності вихователів дошкільних і вчителів шкільних навчальних закладів на два конкретних напрями. Перший — це навчити дітей вчитися (тобто всіляко сприяти розвитку їх пізнавальної активності). При цьому не тільки до пізнання оточуючого світу, а також пізнання самого себе, свого "Я". Знання свого "Я" важко переоцінити, якщо мати на увазі сприяння самореалізації особистості протягом життя. Знання своїх цінностей, рівня моральності, рис характеру, здоров'я, темпераменту, професійно-особистісних якостей, різних здібностей тощо, дає змогу не тільки вибрати адекватну професію, побудувати гармонійний шлюб, оптимальним чином будувати стосунки в оточуючих соціумах, а також дає підґрунтя для саморозвитку і самовдосконалення. Саме це — розвинена пізнавальна активність і самопізнання свого "Я" — обумовлюють стратегічне значення дошкільної і шкільної освіти в сприянні самореалізації людини протягом життя. Тому роль вихователів дошкільних закладів і вчителів початкової ланки значно підвищується в таких умовах. Їх імідаж потрібно всіляко підвищувати, але в той же час підбір і підготовку необхідно суттєво змінювати.

Другий напрям реалізації ідеології еколюдиноцентризму в дошкільній і шкільній освіті — це духовний. Він

пов'язаний з підвищенням рівня морального розвитку дитини (тобто формуванням поваги до інших людей і природи). Дієвим інструментом такого формування стає діагностика і моніторинг рівня моральності (як і фізичного здоров'я) разом з батьками за допомогою кваліметричних вимірювань. Це дає змогу вже з початкової школи розпочати мотивувати цей процес на основі змагальності між учнями, яка виникає після побудови відповідних рейтингових рядів.

Підвищення рівня моральності учнів через прищеплення поваги до оточуючих людей та природи дає підґрунтя для самореалізації особистості протягом життя в соціумах (у першу чергу, трудовому і родині), що суттєво сприяє взаєморозумінню між людьми.

Отже, дошкільна і шкільна освіта в контексті людиноцентричної ідеології повинна орієнтуватися головним чином на підвищення як рівня пізнавальної активності учнів, у тому числі до свого "Я", так і рівня їх моральності й здоров'я. При цьому надання ґрунтовних знань не репродуктивними методами через підключення рефлексії як раз і буде сприяти розвитку пізнавальної активності учнів. Але знання скоріше всього потрібно надаватися за предметами, перелік яких потребує коригування в бік змінення їх кількості, в тому числі через інтегрування.

У цьому сенсі кінцеві результати діяльності закладів дошкільної і шкільної освіти повинні фіксуватися у відповідних картках та паспорту особистості. Останні формуються в процесі навчання за участі самих учнів, що і сприяє самопізнанню кожним свого "Я". Немає сенсу доводити, наскільки це важливо для успішної діяльності ВНЗ, коли кількість випадкових студентів різко зменшується.

У контексті розробки стратегії розвитку вищої освіти має сенс, на думку автора, змінити діючу систему формування студентського контингенту у ВНЗ. Наприклад, приймати на навчання випускників шкіл за трьома показниками: перший — середня оцінка засвоєних знань в школі; другий — індекс рівня пізнавальної активності, тобто вміння вчитися, яке визначається незалежними

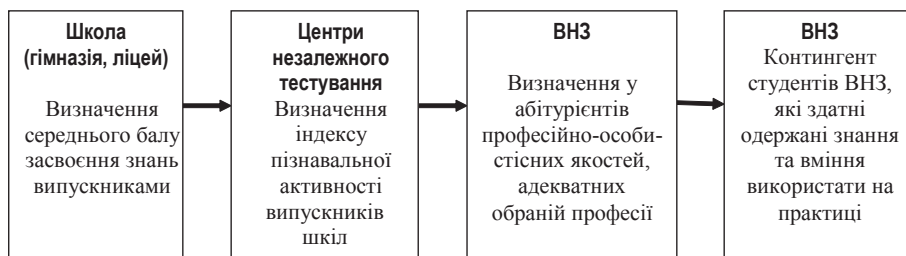

Рис. 3. Концептуальна схема формування контингенту студентів у ВНЗ

Центрами тестування (замість "наглядацької" перевірки знань як акту недовіри до школи і пригнічення її статусу); третій — показник відповідності професійно-особистісних якостей абітурієнта параметрам паспорту компетенції обраної професії. Останній визначається в самих ВНЗ.

Тобто до того часу, коли шкільна освіта вийде на формування макету паспорту особистості кожного випускника як результатів самопізнання ними свого "Я", виявлення професійно-особистісних якостей у абітурієнтів може здійснюватись у ВНЗ експрес-методом [12]. Потрібно мати на увазі, що саме ВНЗ повинні відповідати за якість свого цінного кінцевого продукту — конкурентоспроможного випускника — який починається з адекватного абітурієнта. Тобто логіку набору абітурієнтів потрібно змінювати згідно наступній концептуальній схемі (рис. 3).

ВИСНОВКИ

Розвиток освіти не може здійснюватися окремо від процесів трансформації всього суспільства як складної соціальної системи. Вона є лише органічною частиною (складовою) цієї системи. Але її значущість важко переоцінити у зв'язку з її провідною роллю, яку вона відіграє у підготовці кадрів для всіх сфер організації суспільства (політичної, економічної, культурної, соціальної), які так чи інакше впливають на процес модернізації України. На жаль, задекларована модернізація здійснюється дуже невпевнено і повільно, саме в тому числі з причин неефективності національної системи освіти.

Національна система освіти і, зокрема, вища освіта може дати імпульс прискорення процесу модернізації країни, якщо побудує стратегію свого розвитку в контексті ідеології людиноцентризму. Це обумовить чітку цілеорієнтацію діяльності всіх вищих навчальних закладів на підготовку конкурентоспроможних випускників, які пізнавально активні, знають своє "Я", озброєні фундаментальними і актуальними знаннями і вміннями. Як абітурієнти, випускники повинні бути адекватними обраній професії, в першу чергу, за своїми професійно-особистісними якостями, що є головним підґрунтям для їх самореалізації в сфері трудової діяльності. Оцінка рівня конкурентоспроможності випускника за допомогою паспорту компетенції за кваліметричними вимірами дає можливість нарешті визначитись з кінцевими результатами діяльності ВНЗ, за якими можна наблизитися до оцінки якості вищої освіти взагалі й кожного окремого закладу окремо.

Все це органічно пов'язується з розробкою національної системи кваліфікації як конкретної технології здійснення цієї розробки. При цьому приєднання України до Болонської декларації, чому сьогодні приділяють надвелику увагу, не несе стратегічного характеру, а є лише одним з технологічних напрямів сприяння підвищенню її дійсної якості.

Отже, розглянута концепція формування стратегії розвитку вищої освіти в контексті людиноцентричної стратегії розвитку всієї національної системи освіти чітко орієнтує діяльність всіх закладів на сприяння самореалізації особистості протягом життя в

поєднані з інтересами оточуючого соціуму, роботодавців, всього суспільства у гармонії з природою (мова йде про еколюдиноцентризм). При цьому особливості розвитку системи освіти стає прищеплення кожному учню прагнення до навчання взагалі та пізнання свого "Я" зокрема. Це має ключове значення, маючи на увазі ще одну філософську істину — той, хто добре знає себе, вже мудрий (Антуан Сент де Екзюпері). У національній системі освіти в такому випадку є можливість спільно з батьками формувати мудрих особистостей, що здатні самореалізуватися саме у своїй країні.

Література:

1. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Світ. Соціум / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.
2. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в контексті національної ідеї // Матеріали наук.-практ. конф. "Філософія людиноцентризму: методологія, теорія, практика", 15 грудня 2009 р. / В. Г. Кремень. — К.: ІОД АПН України, 2009. — С. 6—7.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. — 2-ге вид. — К.: Знання України, 2011. — 520 с.
4. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн; [Національна академія педагогічних наук України] — К.: Педагогічна думка. 2012. — 368 с.
5. Батліна Л.В. Людиноцентризм як рушійна сила змін у суспільстві та світі: шляхи реалізації // Матеріали науково-практичної конференції: "Філософія людиноцентризму: методологія, теорія, практика. — К.: ІОД НАПН України, 2009. — С. 25—35.
6. Кузьміч А. С. Теорія людиноцентризму в культурі заходу XX століття // Матеріали Всеукр. конф. "Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України" / А. С. Кузьміч. — К.: ІОД АПН України. — С. 81—89.
7. Гошко О.А. ССК (система соціального контролю) діяльності органів місцевого самоуправління. — К.У-АГУ при Президентіві України, 1999. — 224 с.
8. Гошко А. О. Контури нового управлінського курсу трансформації України / А. О. Гошко, Г. А. Дмитренко, В. М. Князев. — К.: УАДУ при Президентіві України, 2004. — 176 с.
9. Дмитренко Г.А. Новий управлінський курс для України: умови формування та технології здійснення: наукове видання / Г.А. Дмитренко. — К.: "ДКС Центр", 2012. — 178 с.
10. Дмитренко Г.А. Як виграти вибори та розпочати модернізацію України для людей: Наукові рекомендації / Г.А. Дмитренко. — К.: "ДКС Центр", 2012. — 98 с.
11. Дмитренко Г.А. Людиноцентризм освіти в контексті підвищення якості трудового потенціалу: монографія / Г.А. Дмитренко, Т.Л. Ріктор. — К.: ДВНЗ УМО, 2011. — 296 с.
12. Мудра С.В. Експрес-технологія виявлення професійно-особистісних якостей у абітурієнтів спеціальності "Менеджмент організації" в контексті реалізації компетентнісного підходу до розвитку освіти // Імідж сучасного педагога. — № 3. — 2010. — С. 28—31.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013 р.